

הקדמה

מיכאל וולפה, גדעון כ"ץ, טוביה פרילינג

היצירה המוזיקלית היא חלק אינטגרלי מן התרבות שנוצרה בארץ ישראל החל בתקופת היישוב וכלה בימינו. בפרק הזמן הזה התפתחו סוגות וסגנונות מגוונים והתגבשו מוסדות מוזיקה רבים. ליצירה המוזיקלית התלוותה כל השנים הללו התחבטות לגבי זהותו הלאומית של הציבור היהודי ביישוב ובמדינת ישראל. עניין זה וגם עניינים אחרים נדונו ב-39 המאמרים, הראיונות והמסות הכלולים בו. הכותבים עוסקים בנושאים רבים ובמגוון דרכי ניתוח: היסטוריים, סוציולוגיים, מוזיקולוגיים, בלשניים וספרותיים.

למאמרים מקדים תיאור נרחב של התקופה שאליה שייכות היצירות והתופעות הנבחנות במאמרי הכרך, שנכתב בידי טוביה פרילינג.

השער הראשון בכרך עוסק ברוק הישראלי ובמקורותיו. מאמרו של מוטי רגב מציג רגעי מפתח בחזירתו של צליל הגיטרה החשמלית לישראל. הוא מבאר כיצד מגלמים צלילי הגיטרה החשמלית במוזיקה הפופולרית בישראל את תהליכי הגלובליזציה התרבותית ואת יצירתה של 'קוסמופוליטיות אסתטית'. עודד היילברונר עוסק בתרבויות מוזיקליות בקרב צעירים בישראל החל בשנות החמישים ועד לשנות התשעים. הוא מתמקד בתרבות המוזיקלית של צעירים יהודים במרכזים העירוניים של ישראל ומנתח את מקום המוזיקה, על כל ביטוייה המגוונים, במחאתם נגד התרבות ההגמונית. שער זה נחתם במאמרו של ארי קטורזה. הוא דן בהשפעת הרוק הפסכודלי של שנות השישים ובאספקטים של תרבות המשנה של ההיפים על המוזיקה הישראלית. דיונו מתמקד באלבומי הרוק הראשונים של אריק איינשטיין: אלבום הסולו של איינשטיין פוזי (1969), ואחריו שבלול (1970), יצירתם המשותפת של איינשטיין ושל שלום חנוך. השער הראשון נחתם בריאיון עם הזמר והיוצר קובי אוז.

השער השני מעניק במה לג'אז בישראל ופותח במאמרה החלוצי של אלונה שגיא-קרן. היא מתארת באופן מקיף את השתרשות הג'אז בארץ, על היבטיו ההיסטוריים, המוזיקולוגיים והחברתיים-תרבותיים. שגיא מתחקה אחר ראשית התהוותו של הג'אז בישראל למן השנים שלפני קום המדינה דרך תיאור ותיעוד השתלשלות ההתרחשויות בשנות החמישים, השישים וראשית שנות השבעים, אשר הביאו להתבססותו ולהשתרשותו בארץ. בכך מתמקד חלק הארי

של המאמר. נוסף על כך מתוארים בו עיקריה של סצנת הג'אז הישראלית בעשורים הבאים ועד לתמונתה העכשווית. בשער זה מתפרסם גם רבישיח שנערך במועדון הג'אז 'שבלול' בתל אביב והשתתפו בו נגני ג'אז מכמה דורות מוזיקליים. הם מספרים על דרכם האמנותית וחושפים את תהליך התקבלותו המורכב של הג'אז בישראל.

מאמרי השער השלישי דנים בזמר העברי. במרכז מאמרו של יוסף גולדנברג עומדת הטענה כי השאיפה לשקף את נוף המדבר במוזיקה הישראלית היתה אבן יסוד בגישה הציונית אל המוזיקה המקומית. שאיפה זו הושתתה על הנחות רומנטיות והיתה כרוכה בשלילת הגולה. היא השתלבה במגמה האוריינטליסטית הידועה כאסכולה הים-תיכונית, והדבר בא לידי ביטוי הן בזמר העברי הן במוזיקה הישראלית האמנותית. אופיו המקומי של הזמר העברי מתברר גם במאמרים של מיכל סדן על הרועה והצאן בשירי הזמר, ושל אפרת ברט על מפגשם של מלחיני הזמר העברי עם המזרח. סדן בוחנת במאמרה את היחס לעיסוק ברעיית צאן ולדמותו של הרועה בשירי הזמר. היא מתמקדת בתמלילים מולחנים שנועדו לשירה בציבור, מיעוטם נכתבו כשירה אמנותית ורובם נכתבו כתמליל שנועד מראש להלחנה. הטקסטים כלולים בקובצי שירה עממית יהודית בגולה, בכתבי ספרות ההשכלה, בספרי שירת התחייה הציונית, בשירונים שיצאו בארץ ישראל ובגולה, במקראות חינוכיות, בעיתוני ילדים ובעלוני בתי ספר. מאמרה של אפרת ברט מאיר את סוגיית המזרח שנדונה במאמרו של יהואש הירשברג מבחינה אחרת. המפגש עם המוזיקה המזרחית בארץ - מוזיקה ערבית, בדואית ותימנית - משכה את יוצרי הזמר העברי. הם החלו לגבש מוזיקה חדשה המשלבת בתוכה אלמנטים מוזיקליים מזרחיים כפי שהם פירשו אותם. הם התווכחו על מידת שילובו הראוי של המזרח ביצירת המוזיקה הישראלית, ותוך כדי כך ביטאו את השקפתם האידאולוגית על זהותה של היצירה הישראלית בכללה.

נחומי הרציון מתאר את חייו ויצירתו של המלחין והמשורר עמנואל זמיר והוא בוחן בהרחבה את מקומו בסוגת השיר העממי. מאמר נוסף מפרי עטה של אפרת ברט עוסק בשיריו המקוריים של עמנואל עמירן. עמירן היה מלחין, מורה למוזיקה, מפקח על החינוך המוזיקלי ויושב ראש תנועת 'הנוער המוזיקלי'. בתפקידיו אלה השפיע על התפתחות אופיו של הזמר העברי, ובכל כוחו חתר להגשים את השקפתו שעיקרה הוא כי השיר הישראלי החדש חייב להיות מקורי לחלוטין ולבטא בלחנו את תחיית העם בארצו.

המאמרים האחרונים בשער זה עוסקים בטקסטים של הזמר העברי. חיה שחם דנה באידאולוגיה של פזמוני העשור הראשון למדינה. היא מנתחת במחקרה פזמונים שביטאו אירועים המיוחדים לתקופה זו, בעיקר בנושאי עלייה וקליטה, פיתוח וביטחון. מאמרה של יעל רשף מתמקד בממד הלשוני של הזמר ובוחר את קווי ההיכר הסגנוניים שהתגבשו בו בתקופה המעצבת בהתפתחותו, מראשיתו ועד תום תקופת היישוב. רשף בוחנת את התפתחותו הלשונית ומתארת את תהליך הפיכתו לסוגה מובחנת ומגובשת מן הבחינה הסגנונית. בסוף דבריה היא עומדת גם על תהליכי השחיקה שחלו במאפייניו הסגנוניים של הזמר עם תום תקופת היישוב.

נושא השער הרביעי הוא מסורות מוזיקליות ערביות. סימונה וסרמן דנה במקומה של המוזיקה המזרחית האמנותית בתרבות הישראלית. היא בוחנת קבוצת יוצרים המכונה בפיה 'אצולת העוד'. זו קבוצה שחוללה לטענתה שינוי בדימוי ובמעמד של המוזיקה המזרחית: מיצירה תרבותית שולית היא נעשתה יצירה הנתפסת באותן קטגוריות שבהן מתוארת המוזיקה המערבית, כלומר כמוזיקה אמנותית. היבט אחר בנושא שער זה ניתן במאמרו של אמנון שילוח, בו מתוארים קורות חייהם ופועלם של יהודים - מלחינים, מבצעים, בוני כלים ואמרגנים - ביצירה המוזיקלית שנוצרה במדינות ערביות. בשער זה כלול ריאיון שנערך עם המוזיקאי, המוזיקולוג, נגן העוד והכינור תייסיר אליאס.

השער החמישי עוסק במוזיקה האמנותית. גם מאמרי השער הזה מגוונים מבחינת תחומי הדעת ונדונות בהם סוגיות היסטוריות, אידאולוגיות ומוזיקולוגיות. **יהואש הירשברג** מתאר יצירת תרבות מוזיקלית אמנותית חדשה בקהילת מהגרים בארץ ישראל שהתגבשה במערכת לחצים משני כיוונים - מורשת המערב וחזון המזרח. מורשת המערב היתה הבסיס להכשרתם המקצועית ולניסיונם המעשי. מוזיקאים אלה אולצו לגלות ממרכזי התרבות האירופית שפעלו בהם עד לעליית הנאצים לשלטון והמזרח היה בעיניהם חזון מעורפל ורחוק. במאמרו נבחנות דרכי התגשמותו של חזון המזרח, במיוחד אצל מלחיני הדור הראשון והשני של המוזיקה האמנותית בארץ. סוגיית המזרח נבחנת גם במאמרה של **עירית יונגרמן**. במוקדו ניצבת דמותו המרתקת של מלחין שכוח למדי, בנו בארדי פוזביאנסקי, אשר פעל בארץ ישראל בשנות הארבעים. במהלך חייו נאלץ בארדי להגדיר את זהותו שוב ושוב. אם בתחילה היה איש המערב שהמזרח היה עבורו 'התרבות האחרת', הרי בפיתולי הדרך שעשה היטשטשו ההבדלים. פרשת חייו, זיקותיו למזרח וסבך הזהויות שנקלע אליו שופכים אור גם על סיפור חייהם של מלחינים אחרים, בייחוד יוצאי גרמניה, שהגיעו לארץ ישראל בשנים אלה.

סוגיית הזהות עומדת גם במרכז מאמרו של **לירן גורקביץ'**, העוסק בזהותו היהודית של פאול בן-חיים. בניגוד לטענה המקובלת שעלייתו של בן-חיים לארץ חוללה תפנית בגישתו הקומפוזיטורית ועוררה אותו לפנות אל מקורותיו היהודיים, במאמר מנותחים כמה היבטים / מאפיינים בסגנונו של בן-חיים המופיעים ביורם, אורטוריה מוקדמת שחברה קודם לעלייתו לארץ. גורקביץ' מראה כי המוטיבים הבולטים באורטוריה והטכניקה הקומפוזיטורית הייחודית מביעים את זיקתו של בן-חיים למוזיקה ולתרבות היהודית עוד בהיותו בגרמניה.

זכריה פלווין עוסק במאמרו בדמותו של המלחין בן ציון אורגד, ומבסס את דבריו על היכרותם ארוכת השנים ועל קריאה בחיבורו האוטוביוגרפי של אורגד **קולמונטאז'**. במאמר נחשף עולמו המורכב של אורגד, איש רוח שהיה מעורב בחברתו וחתר להתבלט בה, ומלחין המחויב לכתיבת מוזיקה מודרניסטית המיועדת למתי מעט.

ענת רובינשטיין מנתחת במאמרה שתי יצירות העוסקות בסוגיית השכול כטראומה אישית או קולקטיבית. האחת היא **שמש אוקטובר** מאת מרק קופיטמן והשנייה היא האופרה הקאמרית **הבן יקיר לי** מאת חיים פרמונט. רובינשטיין מראה כיצד שני המלחינים האלה מתמודדים עם משבר הייצוג של אבל ושכול שהחל בעקבות השבר הגדול שחוותה החברה הישראלית לאחר מלחמת יום הכיפורים, ואשר הביא לניפוץ המיתוסים של גבורה והקרבה.

מאמרו של חגי גריידי עוסק בהתפתחות האורטוריה בין השנים 1921-1927. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם נוסדו ביישוב היהודי בארץ ישראל ארגונים מוזיקליים רבים. בין ביטוייה הקוטביים של היצירה המוזיקלית האמנותית הלאומית - האופרה והמקהלות העממיות - החלה להתפתח גם השירה האורטורית. התחלולתיה חפפו את היזמות הראשונות בתחום האופרה, אבל בניגוד לאופרה ולמקהלות החובבים לא קמו לאורטוריה יזם או ארגון שיהפכו אותה למוסד בר קיימא. בשנים 1926-1927 הצליח המנצח והמוזיקאי בן־ציסי פורדהאוז להקים מקהלת חובבים גדולה, שבמשך כמה שנים העלתה אורטוריות בהצלחה לא מבוטלת. גריידי מתאר במאמרו את סיפור ראשיתו של התחום בארץ ישראל ואת סיפורה של האורטוריה הראשונה שבחר פורדהאוז להעלות, הבריאה מאת היידן.

המאמר האחרון בשער הזה הוא מחקרה של יהודית כהן. כהן עוסקת במקומו של יוהן סבסטיאן באך בתרבות המוזיקלית הישראלית בשני אפיקיה המרכזיים, ביצוע והלחנה, ומראה כיצד היחס למוזיקה הדתית של באך מגלם כמה מן הקונפליקטים הפוליטיים והתרבותיים המרכזיים המאפיינים את החברה הישראלית. את השער הזה חותם רב־שיח עם מלחינים ונגנים ישראלים שנושאו העיקרי הוא היחס בין מוזיקה למסורת.

נושא השער השישי הוא מוזיקה ודת. דב שוורץ דן בממדים הרעיוניים של המוזיקה בהגות הציונית הדתית. הוא מציג ציוני דרך בעשייה המוזיקלית במחנה הציוני הדתי בארץ ישראל, ומתחקה אחר ביטויים הגותיים, פילוסופיים ומיסטיים של המוזיקה בקרב הוגים ציונים דתיים. נעמי כהן צנטנר עוסקת במאמרה באחד מתחומי השפעתה של תנועת בני עקיבא על כינון תרבות ציונית־דתית. היא בוחנת את שירי הקודש המושרים בבית, ובייחוד זמירות השבת, מנתחת את המאפיינים המוזיקליים של המנגינות לזמירות שהושרו בבני עקיבא ומבררת מדוע נבחרו מנגינות אלה ולא מנגינות מסוגות אחרות שהיו נפוצות בין האשכנזים עד השואה. עמית קליין כותב על השינויים בחזנות שהושרה באירופה בראשית המאה ה־20 ובמדינת ישראל בראשית המאה הנוכחית. הוא עומד על אופיה התחנוני של החזנות בראשית המאה ה־20, תקופת תור הזהב של החזנות, ועל האופי ההולך ומתפתח של החזנות בת זמננו, במיוחד במדינת ישראל, הבוטח בעצמו, גא ומלא עצמה. אסיקה מרקס מציגה מחקר אתנומוזיקולוגי הדן בהתחדשות לימוד זמרת פיוטים במסגרות חוץ־דתיות. תופעה ישראלית עכשווית זו נבחנת במאמרה בעזרת פרויקט לימוד זמרת פיוטים הנקרא 'קהילות שרות'. זהו פרויקט המתמקד בהקמת קבוצות לימוד של זמרת פיוטים ברחבי הארץ. הוא החל בקבוצה אחת שפעלה בירושלים בשנת 2002, ובשנת 2011 הוא מנה עשר קבוצות במקומות יישוב שונים.

בשער השביעי והאחרון נכללים מחקרים הדנים במכלול תופעות הנמצאות בין מוזיקה לתרבות. מאמריהם של נפתלי וגנר ושל יעל בלבן עוסקים בביטוייה של המוזיקה ביצירות הספרות. המושג היסודי במחקרו של וגנר הוא 'מרחב־שמע'. מרחב זה אינו זהה בהכרח למרחב החזותי המשותף. הוא עשוי להיות מצומצם מהמרחב הנצפה אך להקיף אזורים סמויים מן העין. הוא דן בעימותים ובפיוסים מוזיקליים המתחוללים במרחב־שמע משותף, כפי שהם מיוצגים בסיפורת העברית במגוון סוגות וסגנונות. יעל בלבן מנתחת ייצוגים מוזיקליים בסיפורת של

שולמית הראבן. ניתוחה תורם להבנת הייצוג של המוזיקה בספרות היפה וגם חושף מתחים ומשמעויות שלא נדונו עד כה בפרשנות ליצירותיה של הראבן.

אריאל פרידמן כותבת על תחושת מקום וזהות בקליפים ישראלים. היא מצביעה על התחושה הגלובלית של הלוקלי הניכרת מהם ודנה ביחס המורכב בין האלמנטים השונים המשמשים בקליפ - תמונות, מוזיקה ומילים. **מירי טלמון** עוסקת בפסקול בקולנוע הישראלי, ובעזרתו משרטטת דיוקן של המאבק על משמעות הישראליות וההשתייכות אליה. **טלמון** מתמקדת בסרטים ישראלים המשתמשים באופן מודע בפסקול המוזיקלי; זהו פסקול נוסטלגי ורטרוספקטיבי המשמיע מחדש שירים תקופתיים שנבחרו בקפידה, והמייצגים כך רגעים משמעותיים בהיסטוריה הישראלית.

תל אביב עומדת במרכזם של שני מאמרים בשער זה. **מירב מירון דבוייריס** דנה בשפתו המוזיקלית של יוני רכטר בשני שירים שהלחין על תל אביב. ניתוחה מתמקד בשירים הידועים 'יום יפה', למילים של עלי מוהר, ו'ערב עירוני' השייך לקטגוריה המכונה 'שירי משוררים', ומחברו הוא נתן אלטרמן. עיקר המאמר הוא ניתוח יחסי מילה וצליל, כלומר ניתוח דרך הייצוג המוזיקלי של רכטר את עמדות הדוברים השיריים ביחס לנוף העירוני. **נעמה רמות** מתארת את הקברטים של תל אביב בין השנים 1920-1950. מאמרה שופך אור על זירה ייחודית ומגוונת של להקות ותאטראות שהוצגו בהם קטעים מגוונים המאפיינים את במת הקברט: מערכונים, שירים, ריקודים, קטעי תאטרון בובות, קטעי משחק ופרודיה, עם תפאורות, תלבושות ומוזיקה. כל אלה פעלו תקופה ארוכה והיה להם מקום חשוב בחיי התרבות ביישוב.

מאמרה של **עידית סולקין** מאיר את הקשר בין המוזיקה לחינוך דרך שירי המשחק הילדיים בארץ ישראל. סולקין מטעימה במחקרה את תפקידם החברתי החשוב של שירים אלה, ואת העובדה שביצועם הוא דרך להעברת מידע על ערכים ונורמות. כך מובן באיזה אופן מילאו שירי הילדים תפקיד חשוב בכינון התרבות הארץ-ישראלית המתחדשת. **מיכל זמורה** כהן דנה במסתה בשאלת הזהות של 'מוזיקה ישראלית'. זמורה כהן מתמודדת עם משמעותם של תהליכי ה'ישראליות' כפי שעברו על החברה היהודית בארץ במאה השנים האחרונות, ובוחנת את מהותו של הקשר 'ישראל' - 'מוזיקה'.

שיחות על מוזיקה ותרבות עם הזמר והיוצר אביהו מדינה ועם שמעון פרנס, איש תקשורת ועורך מוזיקה, חותמות שער זה.

באפילוג לאסופה זו **מיכאל וולפה** מסכם מנקודת מבט היסטורית את העשייה המוזיקלית בישראל. מסתו מצביעה על העושר התרבותי הנוצר בישראל ורומזת כמה מעט אפשר לברר אפילו במסגרתו של כרך עב-כרס כזה.